

Ota Gubic

Ota Gubic

Karlovy Vary

Česká republika

Rozhovor pořídila: Barbora Pokreis

Období vzniku rozhovoru: srpen 2005

[Rodina](#)

[Dětství](#)

[Za války](#)

[Po válce](#)

[Glosář](#)

Rodina

Na starých rodičov z otcovej [Bernard Gubitsch] strany si nespomínam, pretože otec sa dvakrát ženil a už mal svoje roky, keď som sa narodil. Nikdy sa o tom ani nerozprávalo. Poznám len ich mená. Starý otec sa volal Moric Gubitsch a stara mama Anna Gubitsch, rodená Steiner. Otcovu prvú manželku som taktiež vôbec nepoznal, a druhá žena bola naša mamička.

Z matkinej strany už poznám starých rodičov. Mamička sa narodila v Medzibrode. To je dedinka na Slovensku, medzi Banskou Bystricou a Breznom nad Hronom. Narodila sa v roku 1893 a volala sa Aranyka, Zlatica Friedová. Jej rodičia boli Aneta Friedová a Emil Fried. V Banskej Bystrici vlastnili obchod so zmiešaným tovarom na Dolnej ulici dvadsaťosem. Obchod síce nebol veľký, ale veľmi prosperujúci, tak z toho žili pomerne na slušnej úrovni. Pomocníkov nemali, pretože to všetko obstarávala teta Jozefína [Jozefína Friedová]. Žila so starými rodičmi na Dolnej ulici. Až v neskoršom veku, keď sa blížil fašizmus sa vydala do Banskej Štiavnice. Vojnu neprežila, rovnako ako ani jej manžel, Šafránek.

Friedovci neboli pobožní, boli neológovia, ostrí neológovia. Myslím si, že z väčšej časti asi držali kóšer. Nie som si úplne istý, ale svinina [bravčové mäso] sa asi nevarila, len hydina. Mali aj zvlášť riad na mäsité a mliečne pokrmy. Synagógou navštevovali len na veľké sviatky. Šábess a zapaľovanie sviečok? To určite nie, ale vedeli že šábess existuje. Hovorím, boli veľmi neologický, veď obchod mali otvorený aj v sobotu.

Starí rodičia bývali na Dolnej ulici dvadsaťosem. Ich byt bol rozdelený na dve časti – obytnú časť a obchod. Bola tam kuchyňa, z ktorej sa vchádzalo do jednej izbičky a vo dvore boli ešte dve izby. Jedna bola malá a druhá väčšia. Myslím si, že so starou mamou nežili veľmi dobre, pretože starý otec mal zvláštnu povahu. Bol v Amerike, ale vrátil sa pretože sa mu tam nedarilo. No a potom sa oženil so starou mamou. Veľmi sme milovali babičku, aj ja [Otta Gubic, born Gubitsch] a aj brat [Ervín Gubic, born Gubitsch]. Starého otca z matkinej strany veľmi nie, pretože on bol trochu čudák. Nebol ani v rodine veľmi obľúbený, a nemal dobrú povesť ako starý otec. Viem že v tom ich obchode so zmiešaným tovarom mali obchodnú miestnosť, ktorá viedla do ulice. Medzi obchodnou miestnosťou a kuchyňou mali takú tmavú miestnosť, kde sa nalieval tvrdý alkohol a teta [Jozefína Friedová] sa veľmi hnevala na starého otca pretože tam priateľom nalieval zadarmo.

S bratom sme chodili do Banskej Bystrice pravidelne. Hlavne cez školské prázdniny a niekedy aj v zimných mesiacoch. V tom čase ešte neexistovalo priame spojenie Prievidza, sBanská Bystrica. Šlo sa do Hronského svätého Kríža, alebo do Kláštora pod Znievom a odtiaľ do Banskej Bystrice. Podľa toho aké bolo počasie. Pamätám si, z tých mladých rokov, ako sme boli zababušený proti marazu a len oči nám bolo vydieť. Iné to bolo v letných mesiacoch, pretože to detstvo [v Banskej Bystrici] bolo veľmi pekné, hlavne vďaka strýkovi Móricovi [Móric Fried]. Strýko mal dve dievčatá Noriku [Nora], na meno druhej si už nespomeniem. S nimi sme trávil prázdniny. Starí rodičia údajne zahynuli počas vojny.

Friedovci mali sedem detí, mamička bola myslím najstaršia. Po mamičke bol Móric Fried. On bol údajne druhý najväčší a najvýznamnejší vlnár na Slovensku - Móric Fried z Banskej Bystrice. Strýko Móric bol v Banskej Bystrici veľmi známy a údajne mal aj Tisovu výnimku [1](#). Potrebovali ho ako odborníka na vlnu. Podarilo sa mu udržať až do januára 1945, pretože v od roku 1944 už Nemci okupovali Slovensko [2](#). Napokon žiaľ zahynul počas vojny. Jeho manželka sa volala Helena, Eržinění, Drechslerová, tiež pochádzala z Banskej Bystrice. Bývali na námestí. Mala nás s bratom veľmi rada.

Teta Jozefína Šafránková vynikala tým, že piekla takzvaný friedovský chlieb. V tom čase, v Banskej Bystrici, veľmi známy. Polovica mesta chodila tento chlieb kupovať. Jozefína, v rodine sa jej hovorilo po maďarsky Józánění, sa zaľúbila do výroby chleba a vydala sa za pekára v Banskej Štiavnici. Nemali deti, pretože sa vydávala v dosť pokročilom veku, možno že aj to bola príčina. Teta s manželom neprežili vojnu. Jej pamiatku nepoškvrním, keď poviem, že sa zamilovala viac do chleba, ako do pána Šafránka. Takže to bol jej koníček. A naozaj ten friedovský chlieb bol v Banskej Bystrici veľmi známy. Nie, že by som asistoval, len ma zaujímalo ako sa ten chlieb pečie. Tak som tam chodieval s ňou. Pamätám si, že v pekárni bol taký veľký kotol, muselo tam byť najmenej pädesiat možno až sto kíl cesta.

Strýko Emerich Fried zostal sám, ako starý mládenec. Hral výborne na husle a bol dušou kultúrneho života židovskej obce v Banskej Bystrici. Neprežil vojnu Teta Elza Friedová sa tiež nevydala. Od malička sa zaoberala ručnými prácami a to viedlo k tomu, že si v Šahách otvorila obchod s ručnými prácami. Nevieť čo sa s ňou stalo počas vojny. Šahy obsadili Maďari [3](#), a neskôr ju zrejme deportovali.

Najmladší Jenő, [Eugen Fried] bola významná postava, pretože sa dostal ako zástupca Kominterny [4](#) do Francúzska. Už ako maturant v Banskej Bystrici v sedemnástich rokoch exceloval v tých politických otázkach. Bol neobyčajne vzdelaný človek, odmalička sedel na knihách. Bol veľmi talentovaný. Údajne ho zabili v Bruseli, 3. augusta 1943. On bol vo Francúzsku a keď prišli hitlerovci do Paríža, tak utiekol do Bruselu a tam ho asi tiež čapli.

Blanka Friedová bola tiež veľkou komunistkou, pretože jej brat Jenő bol odmalička veľký komunista a ona sa v ňom videla. Napokon pôsobila ako profesionálna komunistická funkcionárka v Prahe [5](#). Dodnes mi je ale záhadou, ako prežila vojnu v Prahe. Nikdy o tom nerozprávala, ale myslím si že ju tie komunistické kruhy schovávali. Po vojne som ju vyhľadal a bola veľmi prekvapená. To bolo veľmi, veľmi záhadné stretnutie. Jej adresu som zistil od členov komunistickej strany. Išiel som na adresu, ktorú som dostal. Otvoril som bránu, viedla tam dlhá chodba. Zrazu šla postava oproti mne, tak som ju nechal trošku prejsť. Blanku som videl len pár krát na návšteve u starých rodičov, ale spoznal som ju. Nechal som ju prejsť, a už keď brala zatáčku zakričal som: „Blanka.“ Otočila sa: „Pre pána Boha, kto ste?“ Hovorím: „Tak sa dobre pozri!“ Nevieť. Hovorím: „Otto“. „Ježiš-Mária,

kde si sa tu zobral?! Ako si získal moju adresu!? Nikto ju nevie!“ Ešte v roku 1945 bola opatrná. Zomrela asi šesťdesiatpäťročná, zrejme na leukémiu, v Prahe. Normálne sa nikdy nevydala, ale tie posledné roky žila s istým pánom Šťastným. On bol jeden z funkcionárov komunistickej strany, zrejme preto si tak dobre rozumeli. Nemala žiadne deti.

Dětství

V čase môjho detstva mohla mať Prievidza, moje rodné mesto, asi päťtisíc obyvateľov [v roku 1940 mala Prievidza 4578 obyvateľov, zdroj Lexikón obcí Slovenskej republiky, Štátny štatistický úrad, Bratislava 1942 – pozn. red.], z toho mohlo byť asi štyristo Židov, asi šesťdesiat rodín. V Prievidzi neexistovala židovská štvrť. Najviac Židov žilo na námestí a v jeho okolí. Napríklad Müllerovci, tam mali obchod so strižným tovarom [metrový textil], Freibergovci reštauráciu. Na rohi námestia mali obchod so zmiešaným tovarom, Gemainervci. Freiberg vlastnil hotel Slávia. Slávia bol hotel aj reštaurácia, kam chodili Židia v nedeľu hrať karty. Chodieval tam aj môj otec, ale on nehral, len kibicoval. Kibicovanie bolo o ňom v Prievidzi veľmi známe, pretože mu matka nedovolila, aby hral karty. Na to kibicovanie ho predsa len do kaviarne púšťala. To bolo jeho nedeľné poobedňajšie zamestnanie. Židia v Prievidzi sa väčšinou živili obchodovaním.

Medzi najznámejšie rodiny patrili majitelia Carpathie [Carpathia: založená v roku 1875 rodinou Heuman. Podnik sa orientoval hlavne na spracovanie ovocia a marmelád. V rokoch 2. svetovej vojny bol vyhlásený za nenahraditeľné. Zameral sa na výrobu potravín pre armádu. Od roku 1994 prešiel pod značku MAGGI a od roku 2001 Nestlé Slovensko s.r.o – pozn. red.]. Carpathia existuje dodnes, ale obecné sa už nevie, že to bol kedysi židovský podnik. Majitelia bývali na tzv. Drevenom Ringu, v poschodovom dome. Boli to dvaja bratia, hovorilo sa im dolný Heumanovci a horný Heumanovci. Oni spravovali ten podnik. Z väčšej časti ho spravoval dolný Heuman, ako ten horný. Dolný mal dvoch synov. Fero [František] Heumann bol veľký dobrodruh. Dokonca bojoval v Španielskej občianskej vojne [6](#). Po vojne sa údajne vysťahoval do Kanady a začal hospodáriť. Vraj si ho našla nešťastná smrť, zavalil ho traktor. Či je to pravda neviem, ale hovorilo sa o tom v Prievidzi. Mladší, Richard, chodil s mojím bratom do gymnázia. Spolu maturovali v 1938-om roku. Dolný Heumanovci sa po vojne vysťahovali do Chile, ale už všetci pomreli. Oni prežili vojnu práve tým, že boli veľmi známy a skrývali sa v jednom bunkri na Kaniankoch [okres Prievidza], to je dedina v blízkosti Prievidze v povodí Maguri. Dostávali podporu od ľudí, ktorí boli ich zamestnanci, pretože oni boli veľmi slušní. V Carpathii bol len jeden štrajk, ktorý organizoval starší syn od horných Heumanovcov. On bol veľký komunista a zorganizoval štrajk proti vlastným rodičom.

K zámožnejším rodinám patrili aj Wernerovci. S ich synom Paľkom [Pavol] som sa kamarátili. Paľko sa vyznamenal tým, že nám nosil pravé kožené lopty – futbalové aj volejbalové, čo bol vtedy zázrak. Wernerovci mali dve deti, ako som už spomínal Paľka a dievča sa volalo Eva. Paľko bol môj ročník, 1922. Po vojne som sa s nimi nestretol, neviem či boli deportovaní, alebo čo sa s nimi stalo. Ďalej tu bola rodina veľkoobchodníka Bienenstocka. Samuel Kelerman vlastnil obchod s textilom. On bol neskorší predseda Židovskej náboženskej obce v Prievidzi. Mal dve deti. Edita bola veľmi pekná, mala atletickú postavu. Jej prípad bol veľmi odsudzujúci, pretože mala priateľa Jarda Machalu, syna veliteľa okresnej žandárskej stanice. On bol katolík a to bol v tom čase veľký, veľký hriech. No ale napriek tomu chodili spolu celé roky až potom v rámci akcie „Češi peši do Prahy“ [7](#) v 1938-om, musel Machala odísť. Nakoniec sa vydala za obchodníka so strižným tovarom. So synom Kelermanovcov, s Lackom [Ladislav], som bol najlepší kamarát. Lacko bol tiež športovo založený chlapec a zhodou okolností sa tiež vyučil v konkurenčnej kníhtlačí, takže sme boli aj kolegovia,

nielen kamaráti. No, ale neprežil vojnu.

K dôležitým postavám mesta patrili aj dvaja židovskí fotografi – Adolf Kramer a Dezider Braun. Braun bol veľmi dobrým priateľom môjho staršieho brata. Kramer bol známy tým, že mal Lajku. Lajka už mala film, tak Kramer mohol denne všetko fotografovať. Prievidza mu môže poďakovať, že predvojnový život v meste sa zachoval na jeho fotografiách. Kramer bol masový fotograf, on fotografoval každodenný život. Braun sa držal len svojho remesla, chodili k nemu ľudia a on chodil na svadby a narodeniny.

V meste existovali dve náboženské obce. Väčšia bola neologická [8](#) a tá menšia ortodoxná [9](#). Môj otec zohral úlohu v tom, aby sa tá ortodoxná obec zrušila. Napokon sa mu to nepodarilo. On bol stále taký rebel. Veľmi sa angažoval proti ortodoxom. Nemal ich rád, neviem, čo tam bolo. Ortodoxná obec nemala viac ako tridsať duší. Neologická obec bola omnoho väčšia a silnejšia. Dokonca môj otec tam istý čas pôsobil aj ako funkcionár. Mali sme jednu synagógu, kantorom bol Hellmann. Mal veľmi pekný tenor. Pri synagóge bol postavený barák a tam žil kantor a správca Frieder, ktorý mal na starosti náboženské veci. Dá sa povedať, že bol zároveň aj sekretárom náboženskej obce. On mal syna, ktorý sa stal rabínom a nekôr sa veľmi preslávil. Volala sa Armin Frieder [10](#). Počas vojny pracoval na tom, aby prestali deportácie [11](#). Mal napríklad veľmi dobré styky s ministrom školstva Jozefom Sivákom [Sivák Jozef (1886-1959): pedagóg, autor učebníc, politik minister školstva Slovenského štátu. Tejto funkcie sa vzdal r.1944 (nesúhlasil s pozvaním nemeckej vojska) – pozn. red.], pretože Sivák bol tiež Prievidzčan.

Mám taký dojem, že u Bienenstockovcov bolo mikve, ale tam chodievali len ortodoxní. Myslím, že sme mali len jedného šachtera [rituálny mäsiar – pozn. red.]. Bol ním práve ten spomínaný Frieder. Pri kostle [synagóge] bol postavený dom, tam býval on aj rabín a tam sa aj podrezávalo. Bola tam miestnosť k tomu určená, takže ľudia nosili k nemu hydinu. Z našej rodiny som ju väčšinou nosil zarezávať ja. Samotný akt zarezávania bol veľmi, veľmi jednoduchý, ale zaujímavý. Chodil som tam dosť často, pretože z detského hľadiska to bola atrakcia. Miestnosť mala betónový podklad a v podlahe bol jarok, aby krv mohla odtekať.

Prvé autov meste si pamätám. Hovorili sme mu cililing. Bol to myslím Fiat, taký otvorený. Vlastnil ho pán Iring, hodinár. Hodinárstvo mal naproti nášmu domu v Piaristickej ulici. Presný rok vám nepoviem, ale mohlo to byť okolo roku 1930 a možno aj skoršie. Spomínam si, že to bola veľká senzácia. Pán Iring bola veľmi zaujímavá postava. Mal zmysel pre novoty a bol určite aj jeden z prvých, ktorý mal fotoaparát mimo profesionálneho fotografa Kramera a Brauna. Prvé fotoaparáty sa mohli objaviť ešte pred rokom 1930. Zo zvedavosti a zo známosti nám dovolil pán Iring, aby sme si sadali do jeho auta a potom, už sme sa vozili u Heumanovcov. Oni mali tiež autá, ako majitelia Carpathie, ale zrejme to boli podnikové autá, ale mali ich aj ako súkromné.

V Prievidzi sa najviac udržovala takzvaná bojnická cesta. Bojnice sú kúpele a tam viedla cesta medzi topoľami. Bola to asi tri kilometre rovná cesta od prievidzkej stanice, preto sa tomu hovorilo bojnická cesta. Ona bola udržiavaná, vykladaná bola tými mačacími kameňmi. Aj na námestí boli a potom už si pamätám, že sa postupne robili chodníčky. Piaristická ulica bola pomerne dosť skoro skultovaná a námestie tiež, pretože na námestí sa každý deň konali trhy a každý mesiac jarmok. Na malých trhoch sa väčšinou predávala zelenina a ovocie, ale aj drobná hydina ako kačice a husy. Z rodiny tam chodievala len mamička a my deti sme ju doprevádzali. Častejšie ja, pretože brat bol knihomol'. Stále sedel nad knihami. Mamička chodila nakupovať k pánovi Wertheimerovi [Ignác

Wertheimer vlastnil obchod so zmiešaným tovarom a predaj liehovinových nápojov – pozn. red.]. Predajňu mal naproti Piaristickej ulici v takzvanom Carpathiackom dome.

Jarmoky sa konali každý mesiac na námestí. Predávalo sa tam všetko možné - oblečenie, pijatika, zelenina, ovocie. Bol tam aj jeden trhovník, ktorý sa len tým živil, že predával textil po trhoch, pretože nemal postavenú obchodnú miestnosť. Dobytok sa tam nepredával. Na to bol postavený bytúnok u Handlovky. Handlovka je riečka, ktorá sa vlievala na bojnickej ceste do rieky Nitra, ktorá tiekla od Klaku smerom na juh cez Prievidzu, Nováky a potom sa vlievala až do Dunaja.

Všetky politické a spoločenské udalosti sa v Prievidzi odohrávali na námestí. Dokonca si spomínam na jednu komunistickú schôdzu, ktorú rozháňali žandári. Určite sa konali aj častejšie, ale len tú jednu si spomínam. Mohlo to byť okolo roku 1930, pretože som chodil ešte do obecnej školy.

Moji rodičia sa volali Bernard Gubitsch a Zlatica Gubitschová, rodená Friedová. Otecko pochádzal z Urmína [Urmín, od roku 1948 premenovaný na Mojmírovce, okres Nitra – pozn. red.]. Cez túto obec preteká rieka Nitra. Tam žili aj jeho rodičia. Viem, že otec tam mal nejaký dom, skôr to bola barabizňa, pretože stále chodili žiadosti z Urmína aby ho dali do poriadku. No ale u nás nikdy neboli také prostriedky, ktoré by mohli ten dom opraviť. Napokon neviem ako to dopadlo. Otecko sa vyučil za kníhtlačiara v Budapešti. Bol dvakrát ženatý. Jeho prvú manželku som vôbec nepoznal. Myslím, že otecko ovdovel a potom sa oženil s mojou mamičkou. Z prvého manželsta asi nemal deti, a keď aj mal, tak som ich nepoznal. Otecko bol výborný človek. Rozumel nám veľmi dobre, nebránil sa detským hrám, naopak mňa veľmi podporoval v mojej záľube v športe. Brata, Ervína obzvlášť podporovať nemuseli, pretože on večne sedel doma nad knihami, to nebola žiadna zvláštnosť. Otec mu dokonca založil aj malú knihovňu v obchode, no a navštevoval aj mestskú knižnicu. Po vojne mi knihovnička povedala, že takého čitateľa v Prievidzi, akým bol môj brat, nebolo. Ja som čítal tiež, ale nie toľko ako Ervín.

Mamička pochádzala z Banskej Bystrice, z Friedovej rodiny. Matka ukončila dvojročnú obchodnú školu v Banskej Bystrici a pracovala v továrni na liehoviny, zrejme ako úradníčka. Ako sa zoznámili s otcom, to neviem. Viem, že medzi nimi bol veľký vekový rozdiel. Keďže mamička nebola nikde inde len v Medzibrode a v Banskej Bystrici, asi sa zoznámili prostredníctvom dohadzovača, čo v tej dobe nebolo nič neobvyklé. Aj napriek devätnásť ročnému vekovému rozdielu to bolo pekné manželstvo. Nepamätám sa, že by u nás boli bývali nejaké rozbroje, len naozaj na pekné detstvo. Bolo to zrejme dané tým, že otec nebol žiadny milionár. Žili sme skromne, z toho papiernictva, kníhkupectva a z kníhtlačiarne. Otec zamestnával jedného učňa Emila [Emil Steiner], a aj to bol syn od jeho sestri [Zofia Steinerova]. Vyučil sa u otca, zostal ako tovariš a nakoniec sa vystaňoval do Palestíny.

Mamička bola veľmi príjemná, veľmi vzdelaná, verná, manželka. Starala sa o nás vzorne. Nemala iný záujem než rodinu. Pomáhala otcovi v obchode ako predavačka a vyjednávala s dodávateľmi. Prišiel obchodný zástupca, pamätám sa na pána Klapáča z Prahy, priniesol dve veľké bedne a tam boli vzorky. Mamička vyberala a objednávala tovar. Vykonyvala všetkú administratívu v obchode.

Našu finančnú situáciu by som charakterizoval, česky povedané: „Z ruky, do huby“. Žiadny veľký majetok sme nemali. Naopak, náš podnik držala nad vodou Gazdovská banka a jej riaditeľ Štefan Vunder, ktorý bol otcovým priateľom. Neviem či sa poznali z prvej svetovej vojny ale viem, že tá Gazdovská banka držala ruku nad podnikom, pretože po vojne sme museli zaplatiť šesdesiat tisíc korunovú [v novembri 1945 bola stanovená relácia koruny k zlatu na 1 Kčs = 0,0177734 g zlata –

pozn. red.] dlžobu, ktorú tam otec narobil. Štrnásť dní, čo bola matka doma prišiel dopis z Gazdovskej banky: „Vážená pani Gubitschová, dozvedeli sme sa, že ste prežili vojnu a Váš pán manžel zanechal dlžobu šesdesiatšesť korún. Žiadame Vás, aby ste do štrnástich dní prišli a ako zákonná dedička, vyrovnali dlžobu.“ Našťastie po roku 1939, kníhtlačiareň Patria [Patria: v roku 1899 otvoril Gubitsch prvú tlačiareň v Prievidzi. V roku 1917 pribudla v meste tlačiareň majiteľa Kohna. V roku 1939, spojením oboch, vznikla tlačiareň Patria. Tlačiareň pôsobí aj v súčasnosti a má približne 140 zamestnancov – pozn. red.], spolkla firmu Bernarda Gubitscha a dlžoby prešli na ňu. Arizátori [Arizácia: prechod židovských obchodov, firiem, podnikov, atď., do vlastníctva inej osoby (arizátora) – pozn. red.] ju presťahovali, mali veľké oči a mysleli si že zbohatnú, ale nezbohatli. Presťahovali všetko, dva stroje na tlačenie formátu A4 a jeden rýchlolis na plagátovacie potreby.

Rodičia sa medzi sebou väčšinou rozprávali slovensky, ale padla aj maďarčina a nemčina, pretože Prievidza bola obklúčená nemeckými dedinami. Nemecké Pravno [nem. Deutsch Pravno, od roku 1946 premenovaná na Nitrianske Pravno], Tužina [nem. Tuschina], Gajdel [nem. Gajdell], to boli samé nemecké obce. Oteckovým materinským jazykom bola maďarčina, ale nikdy nás ju neučil. Ako otecko rozprával, tak som sa naučil i ja. Doposiaľ sa ešte dohovorím maďarsky. Matka s otcom sa obliekali skromne, veľmi skromne. Otec mal sviatočný oblek a normálny oblek. Aj my deti sme mali jeden bežný oblek, v ktorom sme chodili - nohavice, krátke nohavice a kabáty s takými veľkými gombíkmi a sviatočné oblečenie tmavej farby. Žiadne módné výstrednosti sa u nás nepestovali.

Elektrina a vodovod boli v Prievidzi zavedené asi okolo roku 1927. My sme mali trojizbový byt. Miestnosti boli za sebou v jednom rade a pokračovalo to tlačiarenskou miestnosťou, špajzou, drevárňou a za tým bola už záhrada majiteľa domu Chikana, písalo sa to s „CH“, ale čítalo sa to Čikan. On mal dvoch synov. Z jedným z nich, s Mikulášom som sa kamarátil. Aj naši rodičia mali dobré vzťahy celé tie dlhé roky, čo sme tam bývali.

Ako som už spomínal, bývali sme v podnájme v Chikanskom dome. Prvé poschodie obývali majitelia, Chikanovci. V prízemí bola obchodná miestnosť a jeden trojizbový byt. Spálňa rodičov viedla do ulice. Bola tam aj jedna veľmi tmavá miestnosť, tá viedla oknom do brány, a takzvaná jedáleň, kde sme sa zdržiavali. Dnes sa tomu hovorí obývací miestnosť. Samozrejme, k bytu patrila aj kuchyňa so špajzou. Okná boli situované do Piarickej ulice a do dvora. My deti sme dosť dlho spávali s rodičmi, až potom, keď bola v obývačke diváň, tak tam spal brat a ja som spal v tej strednej izbe.

K domu patrila aj záhrada, ktorú obhospodárovali majitelia, Chikanovci. Mamička mala len také drevené krabice a tam si pestovala kvety. Mali sme aj pomocnicu v domácnosti ale len do veľkej hospodárskej krízy v tridsiatich rokoch. Spomínam si, že v kuchyni sme mali štvorcový stôl, ktorý sa cez deň používal ako jedálenský stôl a v noci tam spala naša slúžka. Na jej meno si už nespomínam. Variť nevarila, len upratovala a dávala na nás pozor.

Rodičia veľmi nevyhľadávali spoločnosť. Len otec chodil v nedeľu popoludní, čo matka nerada videla, do kaviarne kibicovať, pretože ako som už spomínal matka mu nedovolila hrať karty. Matka mala dobrú priateľku, manželku prievidzského fotografa. Ona skončila veľmi nepekne, samovraždou. Príčiny nepoznám, ale bolo to v čase keď prišiel fašizmus. Myslím, že to bola skôr nervová záležitosť, nie politická.

Otec mal brata. Žil údajne v Amerike. Nevieťm o ňom nič bližšie, len na to si spomínam, že k Roš hašana [židovský Nový rok – pozn. red.], každý rok prišiel z Ameriky pozdrav. Inak spolu žiadny iný styk nemali, ani žiadne peniaze neprichádzali. Nič, len ten jeden pozdrav. Až niekedy po roku 1989 [12](#) nás prišiel navštíviť jeho vnuk, Dany Gubitsch a hľadal náš rodokmeň a aj jeho mamičky, ktorá pochádzala z východného Slovenska. Poznal som aj akurát otcovu sestru Žofiu Steinerovú. Žofia mala len jedného syna Emila, ktorý sa u nás vyučil a vystaľhoval sa do Palestíny.

Narodil som sa 1. júna 1922 v Prievidzi. Pamätám si veľmi dobre na svoje detstvo, hlavne na čas strávený vo dvore fotoateliéra Adolfa Kramera. Uňho sa v tom čase učil fotograf Braun, ktorý ma mal veľmi rád a všade ma brával so sebou. Braun bol veľký rybár a chodili sme spolu chytať ryby, ale nikdy nemal lístok, takže keď sme uvideli žandárov tak sme utekali. Pri Prievidzi smerom na Bojnice tečie Nitra, tak tam sme chodili.

Navštevoval som židovskú ľudovú školu v Prievidzi na Drevenom Rynku. Prvá a druhá trieda bola spojená, vyučovalo sa v jednej miestnosti. V židovskej škole som absolvoval päť tried. Vyučovalo sa väčšinou doobeda, ale niektoré predmety sme mali aj poobede. Určite viem, že náboženstvo bolo dopoludnia. V sobotu a v nedeľu sa výuka nekonala. V sobotu sa chodilo do synagógy. Nebol som nejaký mimoriadny žiak, aj keď som mal jednotky, ale doma som sa veľa neučil ako môj brat, ktorý sedel nad knihami a nad učebnicami a poznal ich naspamäť. Ja som sa venoval radšej športu. Mojim obľúbeným predmetom bol tiež šport [telesná výchova].

Riaditeľom školy bol bol Ungar, on bol taký ľudový človek. Často nás vodil na výlety na tzv. „púšť“. Púšť bola asi dva a pol, tri kilometre smerom na Vtáčnik [Vtáčnik: pohorie oblasti Slovenské stredohorie. Na západe, severe a severovýchode ho ohraničuje Hornonitrianska kotlina, pohorie Žiar a Strážovské vrchy, na východe Kremnické vrchy a Žiarska kotlina, na juhu Trábeč a Štiavnické vrchy – pozn. red.]. A tam pre nás u horára stále objednal kyslé mlieko, v tom boli také hrudky. To sa už dnes „nepestuje“. Horár mal vlastnú kravičku, teda aj vlastné mlieko a on nám ho pripravoval. Pamätám sa, platili sme päťdesiat halierov. Ja som si to kyslé mlieko tak obľúbil, že dodnes ma neprestalo baviť, ale žiaľ, dnes sa už nevyrába. Bola to výborná pochúťka.

Chodil som do Makkabi [13](#) v Prievidzi a bol som aj veľmi dobrý volejbalista. Síce som malej postavy, ale ako nahrávač som bol vychýrený tým, že som vedel zalievať. Tak si ma vybrali smečiarri ako nahrávača. Volejbal ma bavil aj na gymnáziu a držalo ma to až do neskoršieho veku. Ešte aj po vojne v Karlových Varoch som hral volejbal. To bol môj obľúbený šport. Inak som športoval, korčuľoval som sa. Keď som bol starší, mal som aj bicykl. Nie nejaký závodný, ale normálny štandardný bycikel.

Prievidzké Makkabi malo asi 20 – 25 členov. Zameralavalo sa tam hlavne na telovýchovu. Zvlášť sme tam chodili diečatá a zvlášť chlapi. Makkabi malo priestroy v židovskej základnej škole. Tam bola záhrada a aj volejbalový kurt, hrazda. Samostatnú telocvičňu sme nemali, prenajímali sa priestory prievidzského gymnázia. Cvičenia sa konali dva – trikrát do týždňa vždy po večeroch. Nejaké väčšie športové úspechy asi družstvo nedosťhovalo, len muži sa zúčastnili na makkabiáde v Žiline, niekedy v tridsiatich rokoch.

Gymnázium som absolval v Prievidzi. Riaditeľom bol pán Lenčo. Ja si spomínam len na profesora kreslenia, volal sa Vtáčnik, ktorý si ma v prvom štvrtroku zavolaľ a predviedol pred triedu a hovorí: „Pozrite sa tu Gubitsch, v živote z neho maliar nebude. Ale nikto z tých niekoľko sto žiakov, čo som doposiaľ učil, mi za prvý štvrtrok neodovzdal dvadsaťštyri výkresov! Maliar z neho nebude, ale je to velice obetavý a činorodý človek!“ K mojim obľúbencom v škole patrili aj profesor Hromádka, učiteľ

telocviku. Myslím, že to bolo vzájomné, pretože som splňal jeho prísne podmienky. On mal rôzne vnemotechnické pomôcky, napríklad pri upažovaní sme museli stáť rovno ako pravítko, ktoré aj používal. Vždy hovoril: „Snažte sa prostredníkmi rozbiť múry telocvične napravo a naľavo. Budete mať upaženie bez toho, aby ste sa dívali na ruky a budete ich mať upažené ako pravítko.“ Ja som to dodržiaval, tak ma považoval za vzor, preto som zvykol predcvičovať. Ako dieťa som bol šikovný na tie športy. Aktívne som hrával volejbal. Telocvikár Hromádka ma zaradil do družstva oktávy, aj keď ja som bol mladší. Tak toto sú také študentské spomienky. Gymnázium bolo pekné. Budova stojí dodnes. Krásna záhrada tam bola, a keď prišiel rok 1938, tak z toho urobil veľké cvičište pre brannú výchovu, pretože branná výchova sa zaviedla ako predmet do škôl. Čakalo sa, že Hitler napadne Československo a s nami sa rátalo ako s vojakmi [14](#).

Z gymnázia som absolvoval len štyri triedy a v roku 1936 som sa šiel učiť kníhtlačiarskemu remeslu. Bol som už vyučený úradník, preto mi ako bývalému gymnazistovi odpustili jeden rok učebnej doby. Učebná doba bola v tom čase štyri roky a gymnazistom sa rok odpúšťal. Úradne som bol vyučený 31. augusta 1939, no ale to už bol Slovenský štát [15](#) a na tovarišskú skúšku ma nepripustili. V roku 1942, kedy začali deportácie [11](#), presadili, neviem to presne ale mám taký pocit, že to bola komunistická intervencia, aby ma pripustili k tovarišským skúškam. Domov mi ale prišli dve pozvánky. Jedna na tovarišskú skúšku v Nitre a druhá do tábora Nováky [16](#). Otec mi telefonoval, pretože v 1942 som bol už na hachšare [17](#) v Budmericiach pri Trnave: „Tak čo budeš robiť?“ Povedal som: „Nerob si starosti otec, ja na tovarišskú skúšku pôjdem, pretože to je moja životná otázka, no a potom sa uvidí.“ 30. marca som teda absolvoval tovarišské skúšky. V nedeľu som prišiel do Nitry, prespal som u otcovej sestry [Žofia Steinerová] a v pondelok ráno som šiel do tlačiarne Štefana Husára v Nitre. Pamätám sa, že tovarišská skúška mala byť na dva dni, ale po praktickej časti v pondelok ma popoludní o štvrtej hodine prijal Husár a povedal mi: „No tak, od majstra tu mám správu, že ste praktickú skúšku zložil a mali by ste ešte robiť teoretickú časť v utorok, ale ja viem že ste vzdelaný chlapec“. Tak mi položil tri alebo štyri ľahké otázky, či viem kto bol Guttenberg a podobné veci okolo tlačiarne. Husár vedel aká je situácia, tak som nemusel prísť v utorok, a mohol som ísť už v pondelok večer domov. Doma bolo veľké haló, pretože z Hašomer hacairu [18](#) sme sa mali ísť schovávať do Nízkych Tatier [Nízke Tatry: nachádzajú sa na Slovensku a je v nich vyhlásený národný park. Pohorie Nízke Tatry sa tiahne v dĺžke 80 km smerom zo západu na východ medzi údoliami riek Váh a Hron. Najvyššie vrchy sú Ďumbier (2043 m) a Chopok (2024 m) – pozn. red.], ale rodičia ma nechceli pustiť do neznáma, že pekne pôjdem do nováčkeho tábora.

V školských rokoch som mal veľmi dobrého priateľa Vladka [Vladimír] Kuhra. Vladko bol synom českého lesmajstra Kuhra. Mal ešte dve, alebo tri sestry. Dokonca aj s nimi som sa kamarátil. Vladko bol najlepší kamarát a potom ešte Lacko [Ladislav] Kelermen, syn predsedu Neologickej židovskej náboženskej obce v Prievidzi. Už aj v predbojnovom období sme pociťovali antisemitizmus, ešte dnes si pamätám na tie posmešky: „Žid smrad kolovrat, má na riti vinohrad! Vinohrad sa krúti, Žida hovno zrúti!“ Kresťanské deti to na nás pokrikovali na Drevenom Ringu. Tam sme hrávali futbalové zápasy, Židia proti kresťanom. Raz sme vyhrali my raz oni, ale obyčajne to končilo tým, že na nás pokrikovali túto riekanku. Aj my sme pokrikovali: „Kresťan, katolík, vysral sa na kolík. Nejak vežu odrežú,...“ Nevieť ako to už bolo ďalej.

Môj brat, Ervín Gubitsch, sa narodil v roku 1920 v Banskej Bystrici. Medzi nami bol dvojročný vekový rozdiel. Od malička sedel na knihách. Mali sme písací stôl so šuflíkmi, ktoré boli plné kníh. V neskorších rokoch potom aj v otcovom obchode bola menšia knižnica. Iné záujmy asi ani nemal. Mal jedného veľmi dobrého kamaráta Karolka [Karol] Handlera. Karol bol veľký komunista, neviem či

nebol predseda konsomolu. Počas vojny bol ale veľmi nešikovný, pretože ho povolali na vojnu a vtedy sa z vojenčiny dalo za desať korún na deň vykúpiť. On spravil tú kardinálnu chybu, že sa vykúpil a prišiel do Prievidze. Samozrejme fašisti to zistili a prvým transportom ho odvliekli. Karolko bol veľmi nadaný novinár. Písal do A - Z, to bol bulvárny časopis. Viem že si chodil požičiavať knihy a noviny k nám do obchodu. Tam čítal, pretože jeho otec bol sklenár. Mal síce sklenárstvo v Prievidzi na Piarickej ulici, ale bol veľmi nešikovný. Keď rezal sklo, tak viacej škody narobil ako osohu, kým sa mu podarilo zarámovať obraz. Takže neboli bohatý, patril k chudobnej časti prievidzkých remeselníkov.

Ervín navštevoval židovskú základnú školu v Prievidzi a Gymnázium v Banskej Bystrici, kde aj zmaturoval. Lenže v tom čase už bol viacmenej platný Numerus clausus [obmedzenie prijímať študentov na základe ekonomických alebo politických dôvodov - pozn. red.], takže už nemohol ísť študovať. Ervín tým veľmi trpel. Pamätám sa, že v roku 1938 po Mníchovskej schôdzke [19](#) sa hodil na diváň a začal revať: „Nič nebude! Nič nebude! Žiadne štúdiá nebudú!“ Bol to pre neho taký nervový šok, z ktorého sa prakticky už nikdy nespamätal. I keď po vojne mohol študovať, aj som ho presviedčal, prišiel za mnou aj do Prahy. Mohol študovať, pretože som pomerne slušne zarábala a mal som aj byt, kde bolo možné dať aj druhú posteľ, ale nemal už silu. Po zvyšok života sa živil všeliakým, k jeho nadaniu a inteligencii, neadekvátnym spôsobom. Robil napríklad vrátnika v Bojnických kúpeľoch a prakticky aj vyhadzovača v reštauráciách. Oženil sa, jeho manželka bola tiež Židovka. Mala za sebou Osvienčim. Mal dve dievčatá, Katku [Katarína], vyštudovala právo. Myslím, že už je sudkyňou v Prievidzi a druhá dcéra, Marika [Mária] zostala robotníčkou. Myslím, že sa vyučila kuchárkou.

Rodičia boli neológovia, ale všetky sviatky sa dodržiavali. Na Roš hašana sa chodilo do synagógy a po sviatku sme mali slávnostnú veľkú večeru, ktorá pozostávala z predkrmu - nejaká miešanina chrenu. Ďalej sa podávala mäsová polievka s knedlíčkami a hlavné jedlo. Na stole samozrejme nesmela chýbať mrkva nakrájaná na kolieska, med a jabĺčka [na Roš hašana sa jedia tradičné jedlá, ktoré majú svoju symboliku. Napr. mrkva symbolizuje hojnosť, jablká namočené v mede, dobrý a sladký nadchádzajúci rok - pozn. red.]. Nedodržiavalo sa to úplne ortodoxne, ale len ten židovský zvyk. Rodičia držali pôst na Jom kipur [Deň zmierenia. Najslávnostnejšia udalosť v židovskom kalendári - pozn. red.], ale ja som bol rebel tak som si dokonca kúpil bravčovú šunku a tajne sme ju jedli s kamarátom. Brat myslím, tiež držal pôst. Jemu to bolo jedno, on sedel doma len nad knihami a nemal chuť na jedlo.

Na Chanuku [Chanuka: sviatok svetiel, tiež pripomína povstanie Makabejcov a opätovné vysvätenie chrámu v Jeruzaleme - pozn. red.] sa zapalovala menóra, ktorá sa dala do okna a myslím, že na druhý deň sa šlo do synagógy. Sviečky sme zapalovali my s bratom a otec sa modlil. My sme sa veľmi nemodlili, i keď sme sa vedeli. Ešte aj dnes prečítam hebrejskú abecedu. V detstve sme sa hrali aj s trenderli [Denderli, trenderli: v jiddiš 'dreidl'. Štvorstranné otáčadlo. Počas sviatku chanuka sa s ním hrajú deti o peniaze, ktoré im darovali počas tohoto sviatku. Peniaze sa často nahrádzali inými komoditami, ako napríklad ovocím alebo cukrovinkami - pozn. red.] o oriešky a tak. Sukot [Sukot: Sviatok stanov. Po celý týždeň, kedy sviatok prebieha, panuje jedinečná sviatočná atmosféra, pričom najpodstatnejšie je prebývať v suke - pozn. red.] sme držali podľa predpisov. Na dvore sme mali každý rok postavený stánok. Vlastník domu nebol veľmi nábožensky založený, takže on nenamietal nič. Ani jeho manželka, ktorá pochádzala z veľmi kresťanskej prievidzkej rodiny nenamietala nič. Počas sviatku sme sa len v stánku stravovali.

Pesach [Pesach: pripomína odchod izraelcov z egyptského zajatia a vyznačuje sa mnohými predpismi a zvykmi. Hlavný je zákaz konzumácie všetkého kvaseného – pozn. red.] sa tiež dodržiaval. Bolo veľké upratovanie. Zvyčajne upratovala matka, ale aj ja som pomáhal. Vytiahli sme pesachový riad a bežný sme odložili a kúpili sa macesy. Večer sa konal séder [Séder: termín vyjadrujúci domácu bohoslužbu a predpísaný rituál pre prvú noc sviatku Pesach – poz. red.], podávala sa polievka s macesovými knedlíkmi. Na stole bola octová voda, vajíčka, všetko to čo tam má byť. Bola pripravená aj čaša s vínom. Zo zvyku som musel klásť aj otázky [Ma ništana: štyri otázky tradične prednesené najmladším účastníkom sederu – pozn. red.], ale to bola len formalita. Vedel som, že sa to patrí, tak som nechcel otcovi odporovať.

S bratom sme mali bar micvu [„syn prikázania“, židovský chlapec, ktorý dosiahol trinásť rokov. Obrad, pri ktorom je chlapec prehlásený bar micvou, od tejto chvíle musí plniť všetky prikázania predpísané Tórou – pozn. red.]. Niečo si z toho ešte aj pamätám. Najprv som v synagóge musel odriekať pasáž z Tóry, síce som ovládal hebrejščinu, ale som sa to nenaučil naspamäť, tak s pomocou predriekača som to nejako povedal. Popoludní bola hostina. Pri príležitosti mojej bar micva som dostal nový oblek, taký námornický s veľkými gombíkmi. S bratom sme sa hrali na schovávačku. V blízkosti bol kurník a ja som tam vyliezol a skočil dole. Celé nohavice som si roztrhal. To bolo veľké haló, myslím že som dostal aj na zadok. Prvý a posledný raz, čo si pamätám že som dostal na zadok. „Čo si myslíš, že kradneme!“ hovoril otec. „Vieš koľko to stálo peňazí?“ Na tú dobu to bol drahý oblek. Inak som nebol nábožensky založený. Bol som členom Hašomer Hacairu, čo bola ateistická organizácia a ja som sa podľa toho riadil.

Hašomer Hacair som navštevoval od svojich desiatich rokov. Otec to toleroval, ale skôr by som povedal, že sa to snažil nebrať na vedomie. Stretávali sme sa raz za týždeň a potom na letnom tábore. Jeden bol dokonca aj v Prievidzi, lenže to bolo nešťastie, že sa tam nevarilo kóšer. Tábor bol asi tri kilometre za Prievidzou. Rodičia sa vybrali na prechádzku a prišli ma pozrieť. Keď uvideli, kde sme, tak to bol môj posledný tábor. Až v roku 1938 sa mi podarilo dostať do Považskej Bystrice na tábor, a aj to som šiel so súhlasom starej matky. Najprv som pricestoval do Banskej Bystrice na prázdniny a prehovoril som babku, aby ma pustila. Napokon otec na to aj tak prišiel a po týždni ma zobral domov.

Na týždenné stretávky hašomeru som ale chodil pravidelne. Učili sme sa hebrejštinu a chodili sme na výlety. Počas vojnového obdobia som krátky čas bol aj v Hachšare, ktorú otvorili v Prievidzi v roku 1939. Vtedy už som bol síce vyučený, ale nemohol som ísť k záverečným skúškam. Ako tovariš som nedostal žiadnu prácu a naša tlačiareň bola už viac – menej arizovaná, tak som odišiel na Hachšaru. Najprv do Heumanovskej tehelne, tam sa pracovalo buď priamo v tehelni alebo u rôznych obchodníkov. Bolo nás tam jedenásť, z toho jedno dievča. Binaciová z Prešova, alebo zo Sabinova. Veľmi sa mi páčila. V Prievidzi sme sa veľmi neučili, skôr sme pracovali v priemyselných podnikoch ako Carpathii. Na Hachšare v Letanovciach, tak tam sme sa učili poľnohospodárstvu, pretože to bol statok. Odtiaľ sme chodili aj na Nový Majer u Budmeríc a tam sme tiež vykonávali poľnohospodárske práce a pracovali sme v maštaliach. To bol židovský statok, ktorý mal výnimku od prezidenta Tisa. Bolo nás tam desať chlapcov a jedno dievča. Rachel Hoffmanová, zhodou okolností z Prievidze. Veľmi usilovné dievča. Pochádzala z chudobnej rodiny, žiaľ neprežila vojnu.

V Hachšare sa často konali rôzne prednášky o sionizme [20](#) a židovstve. Pamätám si obzvlášť na prednášku doktora Oskara Neumanna [21](#), pretože poznámky z jeho prednášky mám dodnes. Poznal som len jedného človeka, ktorý sa vysťahoval do Palestíny a to bol môj bratranec Emil Steiner.

Odišiel v roku 1939 v prvej vlne vysťahovalestva, ktorú organizoval Hechaluc [22](#).

V Budmericiach sme pracovali na Sonnenfeldovskom majetku. To bol poľnohospodársky statok, ja som pracoval konkrétne v sviniarni. Veľmi ma to zaujímal, hlavne šľachtiteľská stanica, pretože tam sa krížili nemecký Edelschwein s anglickými matkami. To boli také dlhé svine, ktoré sa posielali do Prahy na pražské šunky. Sonnenfeld bol veľmi odmeraný židovský statkár, veľký pán, ani raz sa neprišiel pozrieť na ubikáciu, kde sme bývali. Ubytovanie bolo veľmi skromné, jedna izba a kuchyňa. V kuchynke spala Rachel Hoffmanová a nás desať chlapcov spalo na pričniciach v tej malej izbe.

Za války

V roku 1942, ako som už spomínal mi otec zavolať, že som dostal pozvánku na tovarišské skúšky a to ma vlastne zachránilo pred transportom, pretože medzitým ako som telefonoval s otcom, prišla eskorta a všetkých z hachšary odviekla. Po skúškach som prišiel domov a bola z toho veľká tragédia. Ja som nechcel nastúpiť do Novák, ale obaja rodičia sa rozplakali, čo som to za syna, lebo keď nepôjdem ja, zoberú ich.. Neplatilo nič, i keď som im hovoril, že je to len otázka času kedy zoberú aj ich. Najprv berú mladých chlapcov a potom prídu na rad aj oni. Nepomohlo to. Nakoniec som súhlasil a povedal: „Tak dobre pôjdem do tábora.“ Ešte si pamätám aj na dátum, 31. marca 1942.

Pracovný tábor Nováky bol zriadený v roku 1941 na území vojenských skladov. Boli to tri objekty, medzi ktorými bolo asi desať barakov. Najvyšší povolený stav v Novákoch bol asi tisíc - tisícdvästo ľudí, vraj to presadil generál Čatloš [23](#), minister vnútra Slovenského štátu. Z Novák sa uskutočnili aj prvé transporty do Poľska. Z jedného takehoto transportu do Poľska, v ktorom som mal byť aj ja, ale prievádzania v židovskej rade tábora ma v poslednej chvíli vytiahli z transportu a preradili na tretí objekt, pretože tam boli sústredení tí, čo pracovali. Prvý objekt bol koncentračný [sústreďovali sa tam ľudia na ďalšie deportácie - pozn. red.], pod druhý spadali hospodárske budovy a kuchyňa.

Mal som kamaráta Alfréda Löwyho a Lacka [Ladislav] Kelermana, ktorí boli bratranci. Mamička Lacka a otec Alfrédka boli brat a sestra. Otec Lacka bol predsedom náboženskej obce v Prievidzi, tak mal nejaké styky. Keď som prišiel do tábora tak ma „vykradli“ z transportu do Poľska a odviezli, do toho tretieho objektu, a prideliť ma k Nándorovi Löwymu, otcovi Alfréda Löwyho. Nándora Löwyho pracoval v Novákoch ako závozník. Mal k dispozícii koňa a voz a stal sa o zásobovanie tábora. Zásobáreň bývalej Československej armády bola v Zemianskych Kostolčanoch, ale často sme chodili aj do Prievidze. Samozrejme, že ma využívali, musel som nosiť ilegálne do tábora rôzne balíčky a potraviny od príbuzných.

Nándor Löwy bol dlhé roky prievidzkým hasičom, čo bola veľká zvláštnosť, pretože Židia neboli veľmi hasičmi. V celej Prievidzi boli len dvaja v hasičskej jednotke. Klampiar, Nándor Löwy jeho konkurencia tiež klampiar Spitzer. Löwy sa stal závozníkom, čo bolo veľmi dobré, pretože mal rôzne známosti. Patril k nim aj Štefan Wunder, ktorý vlastnil veľkoobchod s potravinovým tovarom a bol jedným zo zásobovateľov tábora. Najmenej raz za týždeň sme boli v Prievidzi u Wundera a niekedy aj u Kardoša, druhého veľkoobchodníka, ale on sa nechcel veľmi angažovať, mal strach. Wunder bol veľmi kresťansky orientovaný, bol aj funkcionárom v katolíckej organizácii, Orol. Návšteva Wundera vyzerala asi takto: v predu bol obchod a vzadu boli obchodné miestnosti a sklad. My sme prichádzali zo zadu a viac menej pololegálne sme nakladali tovar. Väčšina vecí prechádzala

účtovaním, ale vždy sme nakladali aj veci, ktoré sa na čierno pašovali. Pamätám sa, raz sa nám podarilo priniesť do tábora celú bedničku sardiniek. To bolo také obzvláštnie jedálnička, inak stravovanie bolo veľmi skromné. Občas sme dostali aj nejaké to mäso aj to pololegálne sa privážali tie telatá. Považujem za jeden z tých zázrakov, ktoré sa stali, že sa nám to vždy prepieklo.

Ako závozník som zažil aj jednu veľmi, veľmi nepríjemnú udalosť. Löwyovci mali tri deti – Alfréda, Paľka [Pavol] a ešte jedno dievčatko. Paľko a Alfréd sa zachránil, ale to dievčatko odviekli do Poľska. Ich matka ma nemohla ani vidieť, pretože hneď začala revať „Ty si tuna a moje dieťa je preč!“ Nezniesla kamarátov svojej dcéry, s tým sa nedalo nič robiť. Tak som sa snažil nechodiť jej na oči, čo bolo ťažké, pretože som jej manželovi robil závozníka.

V Novákoch sa sformovala ilegálna komunistická organizáciu. Dalo by sa povedať, že ju viedli bratia Hagarovci [František Hagar a Jozef Hagar – pozn. red.]. Tí utiekli a vytvorili na Vtáčniku poloilegálnu organizáciu, pretože ju prenasledovali len tak naoko, pred Nemcami. V skutočnosti to bola dosť veľká organizácia. Podporovali ju ľudia z okolitých obcí, nosili sa im aj potraviny. Aj ja som chodil z tábora ilegálne na Vtáčnik. Cez tábor tiekol potôčik hore až na Vtáčnik a okolo potôčika sme v noci chodili hore. Pod ostnatým drôtom sme urobili diery a v noci sme vynášali potraviny. K táboru prišli spojky a im sme predávali balíky. Okolo tábora bola dosť veľa zelene, vysoké stromy a tam sme im to predávali. Samozrejme niektorí väzni nám to vyčítali, ale my sme im to vysvetľovali, že mi v tábore ešte niečo máme, ale oni nemajú nič, takže je našou povinnosťou pomôcť im. Na Vtáčniku pôsobila aj Hornonitrianska partizánska brigáda bratia Hagarovci, František Mišeje. Ja som robil spojku medzi táborom a partizánmi. Pamätám sa ako keby to bolo dnes. V máji 1943 som šiel s tábora okolo riečky hore až na Vtáčnik, vyviedli ma až úplne hore. Bol krásny deň a ukázali mi tábor, bolo vidieť všetky tri objekty tábora. Strechy boli z térového papiera a slniečko ich krásne osvetľovalo. Bol to pohľad za všetky peniaze. V noci som prišiel do tábora a priniesol som správu, že druhú zimu neprežijeme v tábore, pretože v roku 1944 bude povstanie [2](#).

Vedenie tábora o našich nočných výletoch vedelo. V 1942-m sme chodili popod ostnatý drôt a po Stalingrade [24](#) v roku 1943 sme si už obstarali kľúč od brány. Pretože po Stalingrade tieklo do topánok aj gardistom [25](#) a už neboli tak prísni a tvrdí. Zvlášť jeden gardista sa angažoval, nie verejne ale skryto, aj kľúče nám dal. „Ale musíte len v noci vychádzať, nie cez deň!“ V strojárskych dielni sme si vyrobili kľúč a dostali sme sa normálne von. V roku 1943, pri treťom tábore bola vytvorená židovská stráž, tak sme už nemuseli chodiť pod plotom a na čierno. Veliteľom Nováckeho tábora bol Polhora, ktorý po vojne utiekol. Chytili ho v Rakúsku a odsúdili ho. Jozef Polhora, fešák v gardistickej uniforme. Po Stalingrade ho vymenili, pretože sa aj gardistické hliadky menili na žandárske. To bola tá alibistická politika Slovenskej fašistickej vlády. Žandári nám šli často na ruku, nevšimli si, keď sme šli z tábora, už to bolo lepšie.

Tábor bol prakticky oslobodený Slovenským národným povstaním, 28. augusta 1944 a tým skončila aj novácka éra. Časť bývalých väzňov nás nastúpilo do Nováckej jednotky. Vedúcim jednotky sa stal prievádzky profesor Imrich Müller. Po vojne nemal dobrý osud, pretože v päťdesiatich rokoch bol prenasledovaný. V prvých dňoch povstania mnoho z nás padlo pri Baťovanoch. Nevie, či to bol vplyv antiseminizmu, alebo nás Židov považovali za najobetavejších vojakov, ale ocitli sme sa v prvej línii. Ja som tam našťastie nebol, pretože som ešte mal prácu v tábore. Keďže sme nemali vojenskú prípravu preradili nás do vojenského prípravného tábora v Hiadly [obec Hiadel]. Po páde povstania sme sa pridali k Jegorovovej brigáde, žili sme v zrube nad Pohronským Bukovcom. V zrube nás bolo desať, dvaja ruský parašutisti Nikolaj Galkin a Jevgenij Jonuv. Jonuv bol Čuvaš a

Galkin bol pôvodne Sibíran, ale považovali sme ho za Rusa. Boli tam aj dvaja Francúzi, Janko Brada z Banskej Bystrice, zhodou okolností môj kamarát. Bývali v Banskej Bystrici v štvrti zvanej Hušťák, priamo na Hrone. Vlastnili obchod so železom, Braunovci. Až po vojne si zmenili meno na Brada. Janko Brada prežil, bol som s ním po vojne a myslím že sa vysťahoval do Izrealu.

Z Bukovca nám nosili sedliaci a sedliačky chlieb, slaninu, vajíčka a maslo. Oni nás prakticky živili. Chodili sme ale aj na prepady. Pamätám sa na jeden prepad, kedy to bolo veľmi nahnuté. Dostali sme hlášku, že okolo desiatej večer pôjde kolónia Nemcov z Brezna na Banskú Bystricu. Tak sme ich prepadli. Došlo k prestrelke, ale Nemci si vyžiadali svetlicami pomoc z Banskej Bystrice a museli sme ustúpiť. Mne sa podarilo ujsť po hrebeni. Niekedy vo februári, myslím že 28. februára 1945 sme prišli do Mýta pod Ďumbierom. Dozvedeli sme sa, že toto územie už je oslobodené. Ubytovali nás jednotlivo po domoch. Zažil som aj jeden dobrodružný príbeh. Pridelili ma na povalu k jednej starej žene. Na povale bola slama a seno, keďže som bol na smrť unavený rýchlo som zaspal. Keď som sa prebudil nadomnou stál sedliak s vidlami. Veľmi mi do smiechu nebolo, ale napokon všetko dobre dopadlo. Z Mýta pod Ďumbierom sme šli pešo do Popradu a tam našu bojovú jednotku rozpustili. Tým pre mňa skončilo povstanie. V Poprade som nastúpil do tlačiarň, radovali sa, že prišiel sadzač. Moja prvá práca bola sadzať mobilizačnú vyhlášku. V Poprade som bol len mesiaca, pretože hneď ako som sa dozvedel, že matka prežila vybral som sa do Prievidze.

Brat bol ročník 1920, takže v roku 1939 musel narukovať do takzvanej „kóšer roty“, ktorá pôsobila na východnom Slovensku. Brat sa dostal do tábora, ktorého veliteľom sa stal bývalý prievádzky starosta Anton Adamic, invalid z prvej svetovej vojny. Keď prišiel brat do tábora a uvidel na zozname meno Gubitsch Ervín nechal nastúpiť celý tábor chlapcov a zakričal: „Gubitsch vystúpi! Pozrite sa, to je syn najslušnejšej židovskej rodiny v Prievidzi.“ Starosta Adamic ho urobil kantínskym, nebol deportovaný a tým pádom sa zachránil. Minister národnej obrany Ferdinand Čatloš sa ujal židovskej pracovnej roty [26](#). Napriek tomu že sa ich snažili likvidovať, tak sa hovorí, že on zachránil rotu pred deportáciou. Odmietol ich deportovať, argumentoval tým, že sú to vojaci. Po absolvovaní vojenčiny ich previedli buď do Nováckeho tábora, alebo do pracovného tábora v Seredi [27](#).

V roku 1942 sa brat dostal do nováckeho tábora. Zaradili ho ako syna kníhtlačiara do kartonážnej dielne a práve v kartonážnej dielni sa stala zaujímavá udalosť. V '43-ťom roku, po Stalingradskej bitke prišla z Bratislavy, z ministerstva vnútra delegácia. Delegácia sa skladala z členov ministerstva vnútra, vedúci delegácie sa volal Pečúch [Július Pečúch]. Prišli asi čuchať, čo si myslia Židia o riešení židovskej otázky. Pečúch prišiel k bratovi a spýtal sa: „Čo bude s nami po vojne?“ Brat akurát pracoval na kartonážnom stroji, ktorý spracovával papundekel [lepenka]. Neodpovedal mu, ale nakreslil na ten papundekel srp [kosák] a kladivo. Pečúch sa ho znova opýtal: „No a čo urobíte s nami?“ Brat odpovedal: „Obesia vás!“ Tak z toho bol veľký poprask v tábore, každý si myslel, že zoberú brata a obesia jeho, ale nestalo sa nič. On mal sklony vydávať sa za hrdinu. Brat zostal v tomto zmysle hrdinom nováckeho tábora. To už bolo v roku 1943, po Stalingrade. Po oslobodení tábora sa pridol tiež k partizánskej jednotke a po vojne sa vrátil domov. Neboli sme spolu v jednotke, nevedeli sme o sebe, až po vojne.

Matka prežila, ale otec zomrel v horách v jej náručí. Skrývali sa v chate nad Horným Jelencom. Otec mal cukrovku a omrzli mu nohy, dostal gangrénu... Pochovaný je nad Horným Jelencom, nechceli nám povoliť exhumáciu. Úrady žiadali za vydanie povolenia päťdesiat tisíc korún a ja som nemal ani päť tisíc, nie ešte päťdesiat tisíc korún. Tak sme si povedali s bratom: „Obaja sme boli partizáni, otec

zostane ležať v horách!“

Po válce

Mama zostala žiť v Prievidzi, v roku 1946 bola už na tom po zdravotnej stránke veľmi zle a v júni aj zomrela. Pochovali sme ju v Prievidzi na židovskom cintoríne, ktorý bohužiaľ už zlikvidovali. Židovský cintorín bol na ceste smerom na Handlovú. Keď som tam bol naposledy, tak tam stál ešte dom smútku, ale hroby už boli zlikvidované. Pochovával ju niekto z prievidzkej náboženskej obce, pretože po vojne sa židovská obec obnovila. Vrátilo sa nás asi štyridsať, ale potom sa všetci vysťahovali do Palestíny. Už ani neviem prečo som sa tiež nevysťahoval. Nemali sme ani prostriedky a tam sa sťahovali skôr ľudia, ktorí mali poschovávané prostriedky, alebo mali zlato, ktoré speňažili. My sme mali schované akurát doklady.

V Prievidzi nám prideliť malú izbičku s kuchyňou. Nastúpil som do tlačiarne Patria ako sadzač. Mal som taký detský sen, ako sadzač som chcel študovať tipografiu v Lipsku, pretože Lipsko bolo najväčšou tipografickou veľmocou v Európe. Vedel som, že je to len sen a nemôžem sa tam dostať, tak som prijal miesto v Prahe. V 1945-tom som sa teda na korbe nákladného auta Carpathie vybral do Prahy. Heumanovci, majitelia marmeládky mi dali adresu, kam mám ísť. Kupodivu som tam trafil veľmi jednoducho. Dostali sme izbu v Prahe III. Na ulici Liliová. Bývali sme tam traja. Ja, syn Heumanovcov a ešte jedna žena. Heuman sa potom vysťahoval, tak som zostal sám. Zamestnanie som mal blízko, len som prešiel cez dvor a už som bol v tlačiarňi. Bolo to pre mňa výhodné, bral som 4500 korún [v novembri 1945 bola stanovená relácia koruny k zlatu na 1 Kčs = 0,0177734 g zlata - pozn. red.]. Bol som slobodný, do Národného divadla som to mal päť minút, do Stavovského divadla, na Vltavu som to mal tiež päť minút a na Betlehemske námestie som sa díval z okna, takže pre mňa to boli krásne roky 1945 a 1946.

V roku 1947 som prišiel na liečenie do Karlových Varov a spoznal som tu svoju manželku, ktorá sem chodila na návštevy ku svojej kamarátke. Slovo dalo slovo a na Mikuláša 1947 sme sa vzali. Pridelili nám jednoizbový byt. Zamestnal som sa v tlačiarňi. Nemal som problémy kvôli svôjmu židovskému pôvodu. Som komunikatívny človek, nemal som problém zaradiť sa do kolektívu. Športoval som hrával som stolný tenis. Podnik mal oddiel stolného tenisu, hneď ma prijali aj do družstva. Hrali sme aj krajský preboj. Už ani neviem ako ma vtiahli do funkcie krajského tajomníka. To bolo vo februári 1948 [28](#). Komunistická strana pred februárom 1948 vytvorila tzv. funkciu ujezdnych [obvodný] tajomníkov. Každý okres bol rozdelený na obvody. Bol to ohromný ťah Komunistickej strany, pretože sa dostala blízko k ľuďom. Ja som mal na starosti asi päť organizácií. Schôdze sa konali aspoň raz týždenne, niekedy aj dvakrát. Vo februári som sa zúčastnil aj tých februárových udalostí.

Nastúpil som do funkcie sekretára Okresného výboru KSČ. V tejto funkcii som bol päť rokov a potom som robil na Krajskom výbore ako referent kultúry. To je smutná kapitola môjho života, aj keď mám čisté ruky. Nemám ani štipku krvi za nechtami, ani ma neprenasledovali po revolúcii, pretože som sa choval normálne. Môžem sa s kl'udným svedoním pozrieť na tých päť rokov, ale na druhej strane predsa to len nebol žiaden med byť sekretárom komunistickej strany. Bolo tu dosť takých všelijakých komunistov, takže to bolo dosť ťažké. Mal som aj veľa nepriateľov. Napokon som musel odísť so svojej funkcie a robil už len sadzača v tlačiarňi, odkiaľ som šiel aj do dôchodku.

Prežil som demokraciu ako spoločenské zriadenie, mal som za sebou partizánske hnutie a ilegálnu prácu komunistickú. Pre mňa to bolo samozrejmé, že som po vojne zostal komunistom. V

pädesiatych rokoch ma vyrazili. Neprijal som to veľmi dobre, preto som sa snažil, aby ma prijali späť, čo sa mi napokon aj podarilo, ale potom [29](#) ma znovu vyrazili. Bol som pre nich príliš veľký demokrat.

Svoju manželku [Terézia Gubičová, rod. Schweitová] som povrchno poznal už z Hašomer Hacairu. Znova sme sa stretli tu v Karlových Varoch. Ja som prišiel do Varov na liečenie a zapáčilo sa mi tu. Dostal som tu prácu a prideli mi aj byt. Manželka pochádzala z Levoče, ale po vojne stratila domov tak prišla za kamarátkou do Kraslíc. Zamestnala sa v závode Amati, ktorý vyrábala hudobné nástroje. Do Varov chodila k svojej kamarátke. Slovo dalo slovo a na Mikuláša 1947 sme mali svadbu. Svadba bola židovská, veľmi skromná. Zúčastnili sa na nej len manželkiny svedkovia a môj svedok Janko [Jan] Porges. Traja svedkovia a my. To bolo všetko. Manželka po svadbe najprv pracovala na okresnom výbore a po roku dostala miesto na základnej škole. Učila na prvom stupni.

Narodili sa nám dve deti. V roku 1949 dcéra Tatiana a v 1950-tom syn Igor. Obe naše deti pracujú ako učiteľia. Tatianna sa vydala za pána Koskuba, ale rozviedli sa. Nebolo to podarené manželstvo. Narodila sa im dcéra Lenka. Tatiana a Lenka žijú so mnou v jednom byte. Igor sa oženil s dievčaťom z Kutnej Hory. Má dcéru Danielu a syna Štefana. Daniela pracuje v Karlových Varoch ako kúpeľná sestra a Štefan študuje v Plzni archeológiu. Igor je riaditeľom základnej školy v Nejdeku. Igor je typ človeka, ktorý nevyhľadáva žiadne konflikty, skôr naopak snaží sa všetko riešiť chladnou hlavou. Tatiana tiež. Moje deti nikdy nemali žiadne konflikty ani v škole, ani teraz.

S manželkou sme mali predplatné do karlovarskeho divadla. Chodili sme aj na rôzne zábavy. Manželka moc veľká tanečnica nebola, ale ja som rád tancoval. Bol som aj veľký športovec, preto som aj deti viedol k športu. Dcéra napokon vyštudovala aj telovýchovu, ale učí aj češtinu. S manželkou sme nedodržiavali žiadne židovské tradície. Naše deti vedia, že sú Židia, ale o židovstve nevedia nič. Mali sme Vianoce, ale len tak symbolicky. Na veľké sviatky zvyknem chodiť do modlitebne, pretože sa musí zísť desať ľudí na modlenie, minjan [minjan: modlitebné minimum desiatich mužov vo veku nad trinásť rokov – pozn. red.], a keď sa nezídu, tak ma volajú.

Bol som rád, že vznikol štát Izrael a Židia z celého sveta budú mať domovinu. Ja som sa cítil národnostne Slovákom. Židovstvo bolo na druhom mieste. Mal som priateľov z katolícko kresťanských kruhov, takže o kresťanstve som toho vedel pomerne dosť. Samozrejme, cítil som sa byť Židom, v mladosti som to aj pestoval, však som bol aj v Hašomer Hacair, ale v dospelosti ma to prestalo baviť. Vytvoril som si jedno heslo: „Jednej vojny mám dosť, nechcem prežívať druhú!“ Nikdy som nebol v Izraeli. Vo svojom voľnom čase sa zaoberám históriou, píšem svoje spomienky, úprimne povedané, rád by som ich vydal.

Glosář:

1 Exemption and exceptions in the Slovak State (1939-1945)

in the Jewish Codex they are included under § 254 and § 255. Exemption and exceptions, § 255 – the President of the Slovak Republic may grant an exemption from the stipulations of this decree. Exemption may be complete or partial and may be subject to conditions. Exemption may be revoked at any time. In the case of exemption, administrative fees are collected according to § 255 in the following amounts:

a) for the granting of an exception according to § 1, the sum of 1,000 to 500,000 Ks.

- b) for the granting of an exception according to § 2, the sum of 500 to 100,000 Ks
- c) for the granting of an exception according to single or multiple decrees, the sum of 10 Ks to 300,000 Ks
- d) a certificate issued according to § 3 is charged at 10 Ks

§ 255 enabled the President to grant exceptions from decrees for a fee. Disputes are still led regarding how this paragraph got into the Jewish Codex and how many exceptions the President granted. According to documents there were 1111 Jews protected by exceptions, including family members. Exceptions were valid from the commencement of deportations from the territory of the Slovak State, in 1942, up until the outbreak of the Slovak National Rebellion, in the year 1944.

2 Slovak Uprising

At Christmas 1943 the Slovak National Council was formed, consisting of various oppositional groups (communists, social democrats, agrarians etc.). Their aim was to fight the Slovak fascist state. The uprising broke out in Banska Bystrica, central Slovakia, on 20th August 1944. On 18th October the Germans launched an offensive. A large part of the regular Slovak army joined the uprising and the Soviet Army also joined in. Nevertheless the Germans put down the riot and occupied Banska Bystrica on 27th October, but weren't able to stop the partisan activities. As the Soviet army was drawing closer many of the Slovak partisans joined them in Eastern Slovakia under either Soviet or Slovak command.

3 First Vienna Decision

On 2nd November 1938 a German-Italian international committee in Vienna obliged Czechoslovakia to surrender much of the southern Slovakian territories that were inhabited mainly by Hungarians. The cities of Kassa (Kosice), Komarom (Komarno), Ersekujvar (Nove Zamky), Ungvar (Uzhorod) and Munkacs (Mukacevo), all in all 11.927 km² of land, and a population of 1.6 million people became part of Hungary. According to the Hungarian census in 1941 84% of the people in the annexed lands were Hungarian-speaking.

4 Comintern

The Communist International, also known as the Third International, was created by Vladimir I. Lenin in 1919. Its openly stated purpose was: to fight "by all available means, including armed force, for the overthrow of the international bourgeoisie and for the creation of an international Soviet republic as a transition stage to the complete abolition of the State." The Comintern's mission was to spread Communist revolution into the whole world. But at its 7th World Congress in 1935 the Comintern on Stalin's orders gave up the revolutionary overthrow of capitalism as its mission, and called for the creation of people's fronts against fascism in Western countries – which was Moscow's primary policy at the time.

5 Communist Party of Czechoslovakia (KSC)

Founded in 1921 following a split from the Social Democratic Party, it was banned under the Nazi occupation. It was only after Soviet Russia entered World War II that the Party developed resistance activity in the Protectorate of Bohemia and Moravia; because of this, it gained a certain degree of popularity with the general public after 1945. After the communist coup in 1948, the

Party had sole power in Czechoslovakia for over 40 years. The 1950s were marked by party purges and a war against the 'enemy within'. A rift in the Party led to a relaxing of control during the Prague Spring starting in 1967, which came to an end with the occupation of Czechoslovakia by Soviet and allied troops in 1968 and was followed by a period of normalization. The communist rule came to an end after the Velvet Revolution of November 1989.

6 Spanish Civil War (1936-39)

A civil war in Spain, which lasted from July 1936 to April 1939, between rebels known as Nacionales and the Spanish Republican government and its supporters. The leftist government of the Spanish Republic was besieged by nationalist forces headed by General Franco, who was backed by Nazi Germany and fascist Italy. Though it had

Spanish nationalist ideals as the central cause, the war was closely watched around the world mainly as the first major military contest between left-wing forces and the increasingly powerful and heavily armed fascists. The number of people killed in the war has been long disputed ranging between 500,000 and a million.

7 Czechs in Slovakia from 1938-1945

The rise of Fascism in Europe also had its impact on the fate of Czechs living in Slovakia. The Vienna Arbitration of 1938 had as its consequence the loss of southern Slovakia to Hungary, as a result of which the number of Czechs living in Slovakia declined. A Slovak census held on 31st December 1938 listed 77,488 persons of Czech nationality, a majority of which did not have Slovak residential status. During the period of Slovak autonomy (1938-1939) a government decree was in effect, on the basis of which 9,000 Czech civil servants were let go. The situation of the Czech population grew even worse after the creation of the Slovak State (1939-1945), when these people had the status of foreigners. As a result, by 1943 there were only 31,451 Czechs left in Slovakia.

8 Neolog Jewry: Following a Congress in 1868/69 in Budapest, where the Jewish community was supposed to discuss several issues on which the opinion of the traditionalists and the modernizers differed and which aimed at uniting Hungarian Jews, Hungarian Jewry was officially split into to (later three) communities, which all built up their own national community network. The Neologs were the modernizers, who opposed the Orthodox on various questions. The third group, the so-called Status Quo Ante advocated that the Jewish community was maintained the same as before the 1868/69 Congress.

9 Orthodox communities: The traditionalist Jewish communities founded their own Orthodox organizations after the Universal Meeting in 1868-1869. They organized their life according to Judaist principles and opposed to assimilative aspirations. The community leaders were the rabbis. The statute of their communities was sanctioned by the king in 1871. In the western part of Hungary the communities of the German and Slovakian immigrants' descendants were formed according to the Western Orthodox principles. At the same time in the East, among the Jews of Galician origins the 'eastern' type of Orthodoxy was formed; there the Hassidism prevailed. In time the Western Orthodoxy also spread over to the eastern part of Hungary. 294 Orthodox mother-communities and 1,001 subsidiary communities were registered all over Hungary, mainly in Transylvania and in the north-eastern part of the country, in 1896. In 1930 30,4 % of Hungarian Jews belonged to 136 mother-communities and 300 subsidiary communities. This number increased to 535 Orthodox communities in 1944, including 242,059 believers (46 %).

10 Frieder (Abba) Armin, (1911-1946): was rabbi in the "status quo" community at Zvolen and the

Neolog community of Nove Mesto nad Vahom, Slovakia, from 1938. He was an active Zionist. In 1942, he became a member of the underground Working Group in Bratislava, established to save the surviving Jews of Slovakia, and Frieder was the group's contact with Slovak government circles. Under his influence the home for aged in Nove Mesto became a refuge before deportations. After the suppression of the Slovak uprising in the autumn of 1944, he found refuge in a Catholic monastery. At the end of the Second World War, he was appointed Chief Rabbi of Slovakia.

11 Deportation of Jews from the Slovak State: The size of the Jewish community in the Slovak State in 1939 was around 89,000 residents (according to the 1930 census – it was around 135,000 residents), while after the I. Vienna Arbitration in November 1938, around 40,000 Jews were on the territory gained by Hungary. At a government session on 24th March 1942, the Minister of the Interior, A. Mach, presented a proposed law regarding the expulsion of Jews. From March 1942 to October 1942, 58 transports left Slovakia, and 57,628 people (2/3 of the Jewish population) were deported. The deportees, according to a constitutional law regarding the divestment of state citizenship, they could take with them only 50 kg of precisely specified personal property. The Slovak government paid Nazi Germany a “settlement” subsidy, 500 RM (around 5,000 Sk in the currency of the time) for each person. Constitutional law legalized deportations. After the deportations, not even 20,000 Jews remained in Slovakia. In the fall of 1944 – after the arrival of the Nazi army on the territory of Slovakia, which suppressed the Slovak National Uprising – deportations were renewed. This time the Slovak side fully left their realization to Nazi Germany. In the second phase of 1944-1945, 13,500 Jews were deported from Slovakia, with about 1000 Jewish persons being executed directly on Slovak territory. About 10,000 Jewish citizens were saved thanks to the help of the Slovak populace.

Niznansky, Eduard: Zidovska komunita na Slovensku 1939-1945

12 Velvet Revolution: Also known as November Events, this term is used for the period between 17th November and 29th December 1989, which resulted in the downfall of the Czechoslovak communist regime. A non-violent political revolution in Czechoslovakia that meant the transition from Communist dictatorship to democracy. The Velvet Revolution began with a police attack against Prague students on 17th November 1989. That same month the citizen’s democratic movement Civic Forum (OF) in Czech and Public Against Violence (VPN) in Slovakia were formed. On 10th December a government of National Reconciliation was established, which started to realize democratic reforms. On 29th December Vaclav Havel was elected president. In June 1990 the first democratic elections since 1948 took place.

13 Maccabi Sports Club in the Czechoslovak Republic: The Maccabi World Union was founded in 1903 in Basel at the VI. Zionist Congress. In 1935 the Maccabi World Union had 100,000 members, 10,000 of which were in Czechoslovakia. Physical education organizations in Bohemia have their roots in the 19th century. For example, the first Maccabi gymnastic club in Bohemia was founded in 1899. The first sport club, Bar Kochba, was founded in 1893 in Moravia. The total number of Maccabi clubs in Bohemia and Moravia before WWI was fifteen. The Czechoslovak Maccabi Union was officially founded in June 1924, and in the same year became a member of the Maccabi World Union, located in Berlin.

14 Mobilization in Czechoslovakia in 1938: The coming to power of the Nazis in Germany in 1933, in connection with unsuccessful negotiations at the disarmament conference in Geneva that same year, represented a fundamental qualitative shift in Czechoslovakia’s foreign-political standing. The growing tension in the latter half of the 1930s finally culminated in 1938, when the growing aggression of neighboring Germany led first to the implementation of exceptional measures in the period from May 20th to June 22nd, and finally to the proclamation of a general mobilization on

23rd September 1938. Czechoslovakia's security system, laboriously built up over the years, however on at the end of September 1938 collapsed, and the country found itself in strong international isolation.

15 Slovak State (1939-1945): Czechoslovakia, which was created after the disintegration of Austria-Hungary, lasted until it was broken up by the Munich Pact of 1938; Slovakia became a separate (autonomous) republic on 6th October 1938 with Jozef Tiso as Slovak PM. Becoming suspicious of the Slovakian moves to gain independence, the Prague government applied martial law and deposed Tiso at the beginning of March 1939, replacing him with Karol Sidor. Slovakian personalities appealed to Hitler, who used this appeal as a pretext for making Bohemia, Moravia and Silesia a German protectorate. On 14th March 1939 the Slovak Diet declared the independence of Slovakia, which in fact was a nominal one, tightly controlled by Nazi Germany.

16 Novaky labor camp: established in 1941 in the central Slovakian town of Novaky. In an area of 2.27 km² 24 barracks were built, which accommodated 2,500-3,000 people in 1943. Many of the people detained in Novaky were transported to the Polish camps. The camp was liberated by the partisans on 30th August 1944 and the inmates joined the partisans.

17 Hakhsharah

Training camps organized by the Zionists, in which Jewish youth in the Diaspora received intellectual and physical training, especially in agricultural work, in preparation for settling in Palestine.

18 Hashomer Hatzair in Slovakia

the Hashomer Hatzair movement came into being in Slovakia after WWI. It was Jewish youths from Poland, who on their way to Palestine crossed through Slovakia and here helped to found a Zionist youth movement, that took upon itself to educate young people via scouting methods, and called itself Hashomer (guard). It joined with the Kadima (forward) movement in Ruthenia. The combined movement was called Hashomer Kadima. Within the membership there were several ideologues that created a dogma that was binding for the rest of the members. The ideology was based on Borchov's theory that the Jewish nation must also become a nation just like all the others. That's why the social pyramid of the Jewish nation had to be turned upside down. He claimed that the base must be formed by those doing manual labor, especially in agriculture - that is why young people should be raised for life in kibbutzim, in Palestine. During its time of activity it organized six kibbutzim: Shaar Hagolan, Dfar Masaryk, Maanit, Haogen, Somrat and Lehavot Chaviva, whose members settled in Palestine. From 1928 the movement was called Hashomer Hatzair (Young Guard). From 1938 Nazi influence dominated in Slovakia. Zionist youth movements became homes for Jewish youth after their expulsion from high schools and universities. Hashomer Hatzair organized high school courses, re-schooling centers for youth, summer and winter camps. Hashomer Hatzair members were active in underground movements in labor camps, and when the Slovak National Uprising broke out, they joined the rebel army and partisan units. After liberation the movement renewed its activities, created youth homes in which lived mainly children who returned from the camps without their parents, organized re-schooling centers and branches in towns. After the putsch in 1948 that ended the democratic regime, half of Slovak Jews left Slovakia. Among them were members of Hashomer Hatzair. In the year 1950 the movement ended its activity in Slovakia.

19 Munich Pact: Signed by Germany, Italy, the United Kingdom and France in 1938, it allowed

Germany to immediately occupy the Sudetenland (the border region of Czechoslovakia inhabited by a German minority). The representatives of the Czechoslovak government were not invited to the Munich conference. Hungary and Poland were also allowed to seize territories: Hungary occupied southern and eastern Slovakia and a large part of Subcarpathia, which had been under Hungarian rule before World War I, and Poland occupied Teschen (Tessin or Cieszyn), a part of Silesia, which had been an object of dispute between Poland and Czechoslovakia, each of which claimed it on ethnic grounds. Under the Munich Pact, the Czechoslovak Republic lost extensive economic and strategically important territories in the border regions (about one third of its total area).

20 **Zionism:** a movement defending and supporting the idea of a sovereign and independent Jewish state, and the return of the Jewish nation to the home of their ancestors, Eretz Israel – the Israeli homeland. The final impetus towards a modern return to Zion was given by the show trial of Alfred Dreyfus, who in 1894 was unjustly sentenced for espionage during a wave of anti-Jewish feeling that had gripped France. The events prompted Dr. Theodor Herzl (1860-1904) to draft a plan of political Zionism in the tract 'Der Judenstaat' ('The Jewish State', 1896), which led to the holding of the first Zionist congress in Basel (1897) and the founding of the World Zionist Organization (WZO). The WZO accepted the Zionist emblem and flag (Magen David), hymn (Hatikvah) and an action program.

21 **Jewish Center:** its creation was closely tied to Dieter Wisliceny, German advisor for resolution of Jewish affairs, a close colleague of Eichmann. Wisliceny arguments for the creation of a Jewish Center were that it will act as a partner in negotiation regarding the eviction of Jews, that for those that due to Aryanization will be removed from their current positions, it will secure re-schooling for other occupations. The Jewish Center's jurisdiction was determined by the scope and regulations of the particular instance it fell under. This fact fundamentally influenced the center's operation. It limited the freedom of activity of individual clerks. The center's personnel was made up of three categories of people. From bureaucrats, who in their approach to the obeying of orders did more harm than good (second head clerk of the Jewish Center A. Sebestyen), further of those that saw the purpose of their activities foremost in the selfless helping of people who were the most afflicted by the persecutions (G. Fleischmannova), and finally of soulless executors of orders, who were really capable of doing everything (K. Hochberg). Besides the Jewish Center there was also the Work Group, led by the Orthodox rabbi M. Weissmandel, but whose real leader was the Zionist G. Fleischmannova. Though Weissmandel wasn't a member of the Jewish Center, he was such a respected personage that it would be difficult to imagine rescue missions being carried out without him. The main activity of the Work Group was to save as many Jews as possible from deportation. Of those in the Work Group, O. Neumann, A. Steiner and Rabbi Weissmandel and Neumann survived. In the last phase of activity of this underground group Neumann, who also became the chairman of the Jewish Center, lived in Israel. Steiner and Rabbi Weissmandel emigrated to Canada and the USA. Weissmandel and Neumann wrote their memoirs, in which they quite justifiably asked the question if the Jewish Center and especially the Work Group hadn't remained indebted towards Jewish citizens.

22 **Hechalutz:** trailblazer, pioneer, a Zionist youth group with socialistic tendencies, which overarched several smaller Zionist groups. Its main goal was emigration to Eretz Israel.

23 Catlos, Ferdinand (1895 - 1972)

Czechoslovak officer, Slovak general and politician. During World War I fought in the Austro-

Hungarian Army at the Russian front. Graduated from Military College in France. In March 1938 (at that time he had the rank of Lieutenant-Colonel of the General Staff) he was named General I. Class of the Slovak State and simultaneously became the Minister of National Defense. He fully participated in activities of the Slovak Army during the German-Polish War and also had a hand in the sending of Slovak soldiers to the Eastern Front after 1941. In 1944 he attempted to contact the resistance. After the liberation, he was put on trial within the scope of the retribution decree, and jailed during the years 1945-1948. He then worked as a civil servant in Martin, and died in obscurity.

24 Stalingrad Battle

17th July 1942 – 2nd February 1943. The South-Western and Don Fronts stopped the advance of German armies in the vicinity of Stalingrad. On 19th and 20th November 1942 the Soviet troops undertook an offensive and encircled 22 German divisions (330,000 people) and eliminated them. On 31st January 1943 the remains of the 6th German army headed by General Field Marshal Paulus surrendered (91,000 people). The victory in the Stalingrad battle was of huge political, strategic and international significance.

25 Hlinka-Guards: Military group under the leadership of the radical wing of the Slovakian Popular Party. The radicals claimed an independent Slovakia and a fascist political and public life. The Hlinka-Guards deported brutally, and without German help, 58,000 (according to other sources 68,000) Slovak Jews between March and October 1942.

26 The Sixth Labor Battalion of Jews: the first discriminatory law of the Slovak State for the army was the statute No. 74 Sl. z. from 24th April 1939 regarding the expulsion of Jews from public services. On 21st June 1939 another law was passed, statute No. 150 Sl. z. regarding the adjustment of Jews' compulsory army service. On its basis, all Jews in the army were transferred to special work units. The law 230/a939 Sl. z. stripped all Jewish persons of their rank. All aforementioned laws were part of the discriminatory racial laws of the Slovak State. Included in army work units, from which the so-called VI. Battalion was formed, were in 1939, 1940 and 1941 included three years of Jewish draftees. The year 1942 was already not included, because its members were scheduled for the first transports. The first mass concentration of Jewish draftees into an army work formation was on 3rd March 1941 in the town of Cemerna. On 31st May 1943, three Jewish companies were transferred to work centers of the Ministry of the Interior, supervised by the Hlinka Guard. Most members were transferred to labor camps: Novaky, Sered, Kostolna and Vyhne. A large majority of them then participated in fighting during the Slovak National Uprising. Knezo-Shönbrun, Bernard: Zidia v siestom robotnom prapore, In. Zidia v interakcii II., IJ UK Bratislava, 1999, pgs. 63 – 81.

27 Sered labor camp: created in 1941 as a Jewish labor camp. The camp functioned until the beginning of the Slovak National Uprising, when it was dissolved. At the beginning of September 1944 its activities were renewed and deportations began. Due to the deportations, SS-Hauptsturmführer Alois Brunner was named camp commander at the end of September. Brunner was a long-time colleague of Adolf Eichmann and had already organized the deportation of French Jews in 1943. Because the camp registers were destroyed, the most trustworthy information regarding the number of deportees has been provided by witnesses who worked with prisoner records. According to this information, from September 1944 until the end of March 1945, 11 transports containing 11,532 persons were dispatched from the Sered camp. Up until the end of November 1944 the transports were destined for the Auschwitz concentration camp, later prisoners

were transported to other camps in the Reich. The Sered camp was liquidated on 31st March 1945, when the last evacuation transport, destined for the Terezin ghetto, was dispatched. On this transport also departed the commander of the Sered camp, Alois Brunner.

[28](#) February 1948: Communist take-over in Czechoslovakia. The 'people's democracy' became one of the Soviet satellites in Eastern Europe. The state apparatus was centralized under the leadership of the Czechoslovak Communist Party (KSC). In the economy private ownership was banned and submitted to central planning. The state took control of the educational system, too. Political opposition and dissident elements were persecuted.

[29](#) Political changes in 1969: Following the Prague Spring of 1968, which was suppressed by armies of the Soviet Union and its satellite states, a program of 'normalization' was initiated. Normalization meant the restoration of continuity with the pre-reform period and it entailed thoroughgoing political repression and the return to ideological conformity. Top levels of government, the leadership of social organizations and the party organization were purged of all reformist elements. Publishing houses and film studios were placed under new direction. Censorship was strictly imposed, and a campaign of militant atheism was organized. A new government was set up at the beginning of 1970, and, later that year, Czechoslovakia and the Soviet Union signed the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance, which incorporated the principle of limited sovereignty. Soviet troops remained stationed in Czechoslovakia and Soviet advisers supervised the functioning of the Ministry of Interior and the security apparatus.